

Г. Л. Махорін, к. і. н., доцент,
кафедра суспільних наук

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

Постановка проблеми. Аналізуючи перебіг повстанської боротьби підпільних антирадянських організацій в Україні впродовж 1920х – 1930х років і репресивної політики у відповідь радянської влади (силами ДПУ, пізніше НКВС), чітко прослідковується зовнішньополітичний чинник, який впливав на характер внутрішньополітичної боротьби. Як тільки з'являлася надія на підтримку антирадянського виступу з-зовні, з боку однієї чи кількох західних держав, помітно активізувалися повстанські настрої та рухи в Україні. Одночасно ми відмічаємо і посилення діяльності радянських спецорганів. Більшовицька влада протягом 1920х – 1930х років двічі використала як ефективний засіб боротьби терор голодом – в 1921-22 і 1932-33 роках.

Аналіз останніх досліджень. Ступінь дослідження: Проблемою Голодомору 1932-1933 років активно займаються протягом тривалого часу Станіслав Кульчицький, Василь Марочко, Володимир Сергійчук, Валентина Борисенко, які розкривають різні аспекти цього питання, але, на жаль, оминають увагою зовнішньополітичний чинник цієї гуманітарної катастрофи.

Результати досліджень. Я упродовж останніх років відстоюю тезу «Голодомор 1933-33 рр. – це внутрішня війна в умовах загрози зовнішньої». Ця проблема висвітлена у моїй однойменній брошурі, виданій 2007 р. Розглянемо події, що передували найбільшій трагедії українського народу.

Якщо співставити розвиток зовнішньополітичних відносин радянської держави та її внутрішньої політики, можна відмітити причинно-наслідковий зв'язок.

Чому, для прикладу, було різко згорнуто нову економічну політику і оголошено про перехід до прискореної індустріалізації? У травні 1926 р. у Великобританії розпочався загальний страйк гірників. В СРСР, безумовно, за вказівкою влади розгорнувся збір коштів для страйкарів. Федерації гірників Великобританії були передані гроші, зібрані радянськими профспілками, які прийняли рішення про відрахування у фонд допомоги страйкарям 1% своєї зарплати. Великобританія розцінила це як втручання у свої внутрішні справи і розірвала дипломатичні відносини з СРСР, припинено було і дію радянсько-британського торговельного договору. Британська влада провела обшук у радянському торговому представництві, з Лондона

вислали радянських службовців. Міністр закордонних справ Г.В. Чичерін розцінив ці дії як створення «єдиного морального фронту проти Радянської Росії», адже до осуду СРСР приєдналися й інші західні держави. В документах XV з'їзду ВКП(б) 1927 р. міжнародна ситуація була розцінена як переддень збройного нападу на СРСР.

Одночасно погіршуються відносини і з Польщею. 7 червня 1927 р. на вокзалі у Варшаві колишній учасник Добровольчої армії Б. Коверда застрелив радянського повпреда у Польщі П.Л. Войкова. Є припущення, що цей замах було організовано англійською розвідкою. На вище згаданому XV з'їзді ВКП(б) Х. Раковський закликав відповісти «достойним революційним опором, в том числі и войной».

Наприкінці 1927 р. було також розірвано дипломатичні відносини між СРСР і Китаєм, загострюються стосунки і з Японією.

Загострення зовнішньополітичних відносин стало однією з найважливіших причин, що зумовили необхідність форсованої індустріалізації «з метою зміцнення обороноздатності країни» (як офіційно заявляла ВКП(б)).

У той же час, як констатують Д.В. Архієрейський і В.В. Ченцов [1, с. 281], «частина української інтелігенції почала позбуватися ілюзій щодо можливості українізації і альтернативу їй побачила у переході до нелегальної антирадянської діяльності». У відповідь «з 1927 р. компартія переходить до рішучих спроб покінчити з національною опозицією в УСРСР... У липні 1927 р. боротьба з “українською контрреволюцією” вступила в нову фазу» [1, с. 283]. Один із авторів цього колективного дослідження Ю.І. Шаповал також твердить: «Наприкінці 1920х років більшовицький режим зіткнувся із новими труднощами. В Кремлі доходили думки, що внутрішні негаразди в поєднанні з низкою криз у міжнародних стосунках послаблюють позиції СРСР, сприяють активізації “контрреволюційних”, шкідливих, і що особливо небезпечно – націоналістичних сил» [1, с. 400]. В умовах загострення зовнішнь-політичної ситуації відбувається помітна активізація антирадянських настроїв. Безперечно, ще один чинник – незадоволення згортанням економічної і культурної свободи. У липні 1928 р. ДПУ УСРР направило вищому радянському керівництву доповідну записку «Про пожвавлення української контрреволюції». У ній, зокрема, йшлося про те, що «українські антирадянські елементи бачили в особі Пілсудського старого союзника і покровителя Петлюри, а тому значно підбадьорились».

Ймовірність війни поступово переростала у цілком реальну загрозу. Повпред СРСР у Польщі Д.В. Богомолів у своєму листі в

Народний комісаріат закордонних справ СРСР від 12 червня 1928 р. повідомляв про вірогідність нападу Польщі восени 1928 р. або в 1929 р. І радянська, і зарубіжна преса приділяли увагу ситуації, що склалася. Так у республіканській газеті «Вісті» з посиланням на повідомлення закордонних журналістів 20 січня 1929 р. була опублікована замітка «Імперіалісти мріють про напад на радянську територію Півсудачки організують петлюрівських недобитків». У ній, зокрема, читаємо:

«Берлін, 18. Букарештський кореспондент газети “Таг” повідомляє про нову подорож генерала Лерона до Варшави в зв’язку з готуванням, що їх дуже енергійно провадиться в Польщі й мета яких – “примусове розв’язання українського питання в польському дусі”.

Зі слів кореспондента, в Польщі організовано кадри 6 українських дивізій під керівництвом генералів Безручко та Осади. (виділено жирним у тексті – Г.М.). Поруч з переговорами, що відбуваються у Варшаві, та восніми готуваннями “посвячені” обговорюють питання, в якій мірі можна притягти Румунію та Чехо-Словаччину до передбаченого польського наступу, якого чекають наступної весни”». (виділено жирним у тексті – Г.М.).

Подібні повідомлення у поєднанні з незадоволенням прискороною колективізацією, яку проводила влада, зумовлювали посилення антирадянських настроїв, які переростали у масовий опір політиці радянського керівництва з боку селянства. Більшовицька влада вважала на той політичний момент найбільш небезпечною українську інтелігенцію – українську еліту, яка могла очолити національно-визвольну боротьбу (як це відбулося 1917 р.). Тому головний удар спрямувала на її знищення (справа «СВУ»).

Вбачаючи загрозу з боку Польщі в союзі з прибалтійськими державами, Сталін наказав у півтора рази збільшити чисельність армії, а у вересні 1930 р. висловив думку про необхідність розташування не менше 150-160 піхотних дивізій, щоби забезпечити оборону Ленінграда і Правобережної України. Сталін, звертаючись до Молотова, підтвердив, що «пока Латвія, Естонія, Финляндія и Польша не создадут блок, они воевать с СССР не станут. Стало быть, как только они обеспечат блок – начнут воевать (повод найдут)».

30 січня 1930 р. радянське керівництво провело реорганізацію зовнішньої розвідки, перед якою ставилося завдання активізувати розвідувальну діяльність проти Польщі, Німеччини, Великобританії, Франції, Румунії, Фінляндії, прибалтійських країн і Японії. У той же час проводиться «чистка» у Червоній Армії. Адже протягом березня 1930 р. у 74 гарнізонах Українського військового округу відбулося

майже дві тисячі виступів з протестом проти колективізації, зафіксовано, що у понад чотирьох тисячах листів червоноармійців міститься негативна оцінка дій радянської влади.

Одночасно влада нейтралізує антирадянськи налаштоване селянство (згідно постанови «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації»). Керуючись цією постановою, вже з другої половини січня 1930 р. тисячі селян депортують у північні райони СРСР. Адже Сталін вважав селянство «соціальною базою українського націоналізму». Спочатку удар був спрямований проти заможних селян, яких влада назвала «куркулями». Згодом до цієї категорії почали відносити і середняків. Селяни самі сприймали акції виселення як нейтралізацію сили, яка чинила опір політиці радянської влади. Адже ДПУ УСРР зафіксувало 1930 р. в республіці 4098 селянських виступів, чимало з яких мали організований і масовий характер. Вже тоді розгоряється справжня селянська війна проти влади, одним із головних гасел стає вимога відновлення самостійної України.

В умовах подальшого загострення загрози війни, а вже твердилося, що вона буде навесні 1932 р. або, щонайпізніше – восени 1932 р., влада відслідковувала настрої різних верств українського населення. Автор опрацював значний масив архівних джерел за 1931-32 рр і констатував, що люди жили передчуттям війни, і це дуже посилювало критичне ставлення до влади. Багато селян, і не тільки селян, а й робітників, сподівалися, що ось-ось розпочнеться війна західних держав або Японії проти СРСР і радянська влада впаде. Агенти ДПУ фіксували численні усні висловлювання такого змісту. Розсекречені уже архівні справи дають можливість дізнатися про це. Ось деякі із типових висловлювань:

«Война нам необходима, чтобы уничтожить неправду, которая существует при совласти» (депо Симферополь, автогенщик Обутовцев, бывший коммунист).

«Как только начнётся война, то весь народ пойдёт против СССР и сразу совласть уничтожит» (Мелитополь – носильщик Буйный).

«Скорей-бы перемена власти... Иностранные державы помогут нам избавиться от этих советов и большевиков» (станция Користовка, рем. рабочий Ждан).

«Крестьянство на 90% против большевиков и внутренний фронт будет опаснее внешнего» (депо Лиман, машинист Сушко).

«Социализм ведёт к гибели. Лучше быть в капиталистической стране, где есть сало и хлеб. Я был командиром Красной Армии, но теперь воевать не пойду. Кого мы будем защищать? Правителей,

которые нас прижимают? Не наши они. А чуждые нам» (рабочий станции Таганаш Южный Филипенко) [2].

Тоді ж 1931 р. До Київського обласного парткомітету було направлено анонімного листа: «Дурна буржуазія, що зволікає з війною. Як тільки чути стане гарматні постріли, то в тилу буде суцільне пекло» [3, арк. 26].

Навіть ті, хто за службовими обов'язками повинен був захищати владу, не мали такого бажання. Підтверджує це «Сводка о политико-моральном состоянии частей и подразделений Житомирского оперативного сектора РК милиции УССР за октябрь месяц 1931 г.». У ній наводяться слова міліціонерів міліції 2-го району м. Житомира Тишковця і Супряги: «Подождём немного и на нашей улице будет праздник... Авось к будущему году будет война, тогда они пойдут кричать, что мы все товарищи и нужно идти воевать. Мы тогда посмотрим. А лучше в зелёной роще пролежим, а винтовку в руки не возьмём».

Селянство ж було налаштоване значно рішучіше. Фонди державного архіву Житомирської області містять справи за 1931 рік під назвами «О ходе подготовительных работ по высылке кулачества и реагирования населения», «О настроениях населения после высылки кулацких семейств», «О настроениях крестьян и распространении контрреволюционных слухов». Районні відділи ДПУ констатували, що виселення селяни розглядають як ліквідацію антирадянськи налаштованих осіб, як імовірних організаторів і учасників опозиційних виступів в умовах очікуваної війни. Агенти ДПУ по кожному селу давали картину настроїв. Зокрема, читаємо:

«с. Вчорайше. Часть населения как подкулачники, спекулянты, церковники и прочие все в один голос говорят, что их вывозят потому, что в будущей войне эти люди могли бы восстать против власти.

с. Дергановка. В связи с арестом глав семейств, выселяемых, по селу начали ходить слухи о том, что скоро должна быть война, и что высылка происходит потому, что соввласть боится кулаков, а поэтому их выселяют.

с. Бровки. В связи с высылкой кулаков женщины бегают по селу и распространяют слухи о том, что уже нужно готовиться к выезду вглубь России всем, так как война уже началась, и соввласть хочет согнать кулаков в тыл, чтобы крестьяне не могли что-либо сделать.

с. Крыловка. Проводимые мероприятия вызывают различные контрреволюционные толки, что якобы соввласть забирает последний кусок хлеба, доведут народ до голодной смерти, скорее-бы вспыхнула война и т.д.

с. Халаим-городок. Колхозник Григорий Бондарь висказався: «Якби був Петлюра, то ми цієї панщини не відробляли б»».

Восени 1931 р. влада знову зробила суцільний зріз настроїв населення і зафіксувала посилення їх радикалізму. Мешканець с. Кошелівки (теж Червоноармійського району Житомирської області) так висловлювався: «Коли була б війна і бачив би, що б'ють більшовиків, то я тільки поміг би бити, щоб скоріше їх знищити». У висновку органи ДПУ констатували: «Отношение к соввласти враждебно, население ожидает войны». Особливо такими настроями було охоплено селянство.

Влад готувалася до зовнішньої війни, про що є велика кількість архівних документів під грифом «Цілком таємно», а в той же час розгорнула внутрішню війну проти селянства, організувавши терор голодом.

Дуже влучну оцінку дав І. Лисяк-Рудницький: «Швидкий і могутній поступ українства у 1920х роках підкопував гегемонію Москви, що її подальше збереження ставало під виразним знаком запиту. Загрозу, що виникла для московського панування, можна було зліквідувати тільки новими, гострішими засобами. Сталін послідовно змагав до того, щоби примусити українську націю до капіталізації, зробити з нею покірне знаряддя у руках кремлівських можновладців». І цим засобом став геноцид українського народу. Влада сама визнавала ці дії внутрішньою війною. Згадаймо слова помічника Сталіна М.М. Хатаєвича: «Це – війна – або вони нас, або ми їх». 1932 р. спецоргани виділяють зброю партійним керівникам, вище комуністичне керівництво дає санкцію на застосування будь-яких методів політичної боротьби проти народу. Голодомор 1932-33 рр., організований в умовах реальної загрози зовнішньої війни, став цілеспрямованим винищенням селянства – «соціальної бази українського націоналізму» – сили, готової виступити широким фронтом проти влади.

Наступна внутрішня війна – 1937-1938 рр. – також обумовлена зовнішньополітичним фактором, але це тема, яка потребує окремого висвітлення.

Список використаних джерел

1. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX—XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук, думка, 2002. — 952 с.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5482.
3. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5406.